

שיעור ז': קידושין בחליפין לשיטת שאר הראשונים

דף ג ע"א

א. שיטת הרמב"ן

ההוא-אמינא בגמרא: חליפין מדין כסף

לשון הרמב"ן: "ומיהו לא מיחוור לי, היכי סד"א דקני בחליפין משום דשדה נקנית בחליפין, והא לא גמרינן אשה משדה כלל, אלא קיחה שכתוב באשה הוא דגמרינן שהוא לשון כסף, ומעולם לא הוקשה אשה לשדה".

מבואר ברמב"ן שמעולם לא למדנו קניין אשה בכסף מקניין שדה בכסף. מה לימדה הגז"ש משדה עפרון? לא שאשה נקנית בקניין כסף, דבאמת לא לומדים קנייני אשה מקנייני שדה, אלא למדנו שפירוש ה"כי יקח" הוא בכסף ולא שנקנית בקניין כסף.

ניתן להביא סיוע לדברי הרמב"ן מלשון הגמרא בדף ד ע"ב. שם מביאה הגמרא את הלימוד מ"כי יקח" וכותבת "אין קיחה אלא בכסף", ולא כותבת: "אין קיחה אלא בקניין כסף", מה שדה עפרון נקנתה בכסף (לא בקניין כסף) אף אשה נקנית בכסף.

המשנה בדף כו אומרת שנכסים שיש להם אחריות נקנים בכסף, והגמרא שם מחפשת מקור לכך שקרקע נקנית בכסף ומביאה פסוק מירמיהו. תוספות שם כבר עמדו על העובדה המתמיהה שהגמרא לא מביאה מקור לקניין כסף בקרקע משדה עפרון, לפי הרמב"ן כאן מובן הדבר מאד, מעולם לא אמרה הגמרא שהיה שם קניין כסף כזה שניתן ללמוד ממנו אף לישראל, שהרי לא מהקניין כסף שהיה באנו ללמוד, אותו קניין שהיה יתכן והיה ייחודי לשם, אלא מהכסף שניתן שם, באנו ללמוד.

ועיין שם במהרש"א שהקשה על תוס', אם אכן לא ניתן ללמוד משדה עפרון על קניין כסף בשדה, מהטעם שאמרו תוספות דדילמא הני מילי מנכרי דווקא, איך ילפינן משם לקידושי אשה? ומתרץ דלזה באה הגז"ש קיחה קיחה, ונראה שכוונתו כנ"ל דלא למדנו משם קניין כסף, אלא שמשמעות קיחה היא בכסף.

ומה זה קשור לחליפין?

ממשיך הרמב"ן: "ונראה דהכי קאמרינן מעיקרא, דחליפין בכלל קיחה הם ומדין כסף הוא שריבה אותן הכתוב, מה כסף שמחליף הקרקע בו וקונה- אף חליפין, הלכך אף בכלל קיחה שבאשה הם".

כותב הרמב"ן שהגמרא סברה בהוא- אמינא שחליפין "מדין כסף הוא".

יל"ע בדבריו: האם קניין חליפין אינו קניין שעומד לעצמו, אלא כלול הוא בקניין כסף?

קשה הדבר מאד לומר כך, שהרי ישנם הלכות שונות לקניין כסף ולקניין חליפין, כסף אינו קונה מטלטלין וחליפין קונים, כסף נעשה במטבע וחליפין לא, ובכלל, הרי לומדים קניין כסף וקניין חליפין משני פסוקים שונים וכיצד ניתן לומר שהם קניין אחד?

בנוסף לקשיים הנ"ל, ננסה לחשב איך ניתן לראותם כאותו קניין, שמא נאמר שבהוא- אמינא חשבה הגמרא שזה ממש אותו גדר של קניין, וההבדל ביניהם הוא רק בצורת התשלום, דבקניין כסף משלמים בנתינת מטבע שעניינה ערך ובקניין חליפין משלמים בחפץ שעניינו שימושים.

א"כ, למה יהיה הבדל לגבי דין שווי פרוטה, שבקניין כסף צריכה להיות פרוטה ובחליפין לא?

להנ"ל נאמר, שכאשר משלמים בערך ושווי, צריכים לתת פרוטה, שהרי לפחות מפרוטה אין ערך חשוב, משא"כ בנתינת חפץ, הרי החפץ גופו ראוי לשימוש ולא משנה ערכו.

כמו- כן, קניין כסף אינו מצריך נתינת כלי בדווקא, כי העניין הוא הערך והשווי, ולתת חפץ- עניינו לתת חפץ בר שימוש ויתכן שלכן פירות לא עבדי חליפין לחד מ"ד, כי שימושם לא חשוב, דאינם נשמרים לאורך זמן.

אולם אי אפשר לומר שהייתה כזו הוא- אמינא, שהם באמת אותו קניין ורק צורת התשלום מבדילה ביניהם, שהרי קניין כסף כולל אף נתינת שווה כסף. וכי כל נתינת שו"כ תיקרא קניין חליפין?

עו"ק לשון הגמרא לפי הסברו. הגמרא אומרת "סלקא- דעתך אמינא הואיל וגמר קיחה קיחה משדה עפרון, מה שדה מקניא בחליפין אף אשה נמי מקניא בחליפין".

והנה לפי הסברו, מדוע נחוץ לגמרא לומר שלמדנו שאשה נקנית בכסף משדה, וכי אם לומדים מהפסוק "אין כסף" לא ניתן לומר אותו דבר? הרי הנקודה החשובה היא שאשה

נקנית בכסף, יהא המקור לכך אשר יהא, וממילא, כיון שקניין חליפין הוא בכלל קניין כסף- גם חליפין כלולים, והיה לגמרא לומר "סלקא- דעתך אמינא הואיל ואשה נקנית בכסף נקנית נמי בחליפין".

אלא, אם נדייק נראה שהרמב"ן לא כתב שחליפין הם מדין קניין כסף, אלא מדין כסף. מה הפירוש?

כמו שראינו בקטע הראשון ברמב"ן, הגז"ש לא לימדה על קניין כסף באשה, ממילא אין צורך למצוא את קניין חליפין בתוך קניין כסף, הם באמת שני קניינים שונים. אולם הגז"ש לימדה שע"י החפץ שנקרא "כסף" ניתן לקנות אשה, איך בדיוק? זו שאלה שמיד נעסוק בה, אבל הדבר הבסיסי הוא שקניין אשה נעשה עם החפץ "כסף".

קודם שניגש לעיין מה יש לעשות עם אותו כסף כדי ליצור קידושין, נשאל מהו אותו "כסף"? האם הכוונה לחפץ מתכתי, או אולי לחפץ עגול? מהו הדבר הייחודי לו, שבשלו ניתן לקדש איתו ולקנות איתו קרקע?

הבינה הגמרא עפ"י הרמב"ן (ונוכח זאת בתשובת הגמרא) שהמיוחד הוא השווי והערך הקיים בו.

א"כ, לימדה התורה בגז"ש שניתן לקדש אשה ע"י נתינת חפץ בעל ערך ושווי.

כעת נשאל איך יש לתת אותו? התשובה היא, באופן כזה שמבצעים בו קניין. איזה קניין? קניין כזה שישתמש בכסף מצד עניינו המיוחד הנ"ל, היינו כנושא ערך ושווי.

והנה קניין כסף מוגדר כאן ברמב"ן "כסף שמחליף הקרקע בו וקונה", נראה בו שלמד כסמ"ע שכסף ניתן כתמורה (עיין באריכות ביאור העניין בשיעור ג), הקונה מעמיד מול הקרקע הנקנית את הכסף הקונה ובשעה שהכסף מגיע לידי המוכר (אף אם אינו קונהו, לפי דעות מסויימות שעסקנו בהן בשיעור ה) נקנית הקרקע לקונה.

הבינה הגמרא שישנו קניין נוסף בו הכסף עובד בצורה דומה, כאשר ניתן חפץ כחליפי הדבר, החפץ שהוא בעל ערך ממוני עומד מצד אחד, והחפץ השני מצד שני, ובמשיכת האחד נקנה השני.

השימוש בכסף כבעל שווי וערך נעשה בשני הקניינים באופן דומה, ע"י העמדת דבר מול הדבר השני. בקניין כסף, הקונה מעמיד את הכסף מצד שוויו וערכו, כפירעון, המוכר לוקחו, ובזה שקיבל ערך מתחייב הוא לתת את הקרקע. כמו- כן, בקניין חליפין, ראובן

מעמיד את הכלי כנגד הקרקע, אמנם לא בתור תמורה לקרקע אלא בתור חליפיה, מחליף את הכלי בקרקע. שמעון מושך את הכלי והקרקע נקנית לראובן.

א"כ, אופן העמדת הדבר שונה בין שני הקניינים, שהרי, כאמור, שני קניינים לפנינו.

בקניין כסף- הכסף או השו"כ ניתן **כתשלום** עבור הדבר הנקנה.

בקניין חליפין- השו"כ ניתן **כתחליף** לדבר השני, ללא התחשבות בערך הדבר שתמורתו הכלי ניתן.

אתם הבדלים הלכתיים שקיימים בין שני הקניינים, נובעים מהשאלה הנ"ל, בתור מה ניתן הכסף. אם הדבר ניתן כחליפי הדבר, הרי שהתורה מקפידה על כך שהדבר יהיה דבר חשוב, ויתכן שלא דבר הנרקב כפירות, ולא מטבע שחשיבותו רק מצד הצורתא דעבידא דבטלה כפי שמיד נבאר. אולם כשהדבר ניתן בתור תשלום, אין דרישה שכזו, מכיוון שעניינו של תשלום הוא כאקט חד פעמי, שלא כהחלפה ששם העמידה לאורך זמן היא זו שמאפשרת לראות שדבר הוחלף בדבר.

לדוגמה: בחליפין, להלכה, לא נותנים מטבע, ומבאר הנמו"י לב"מ דף מ"ה: וז"ל: "דעתיה דאיניש אצורתא כיון דמקנה בחליפין ומקפיד שרוצה אותן בעין, משא"כ כשמקבלו בתורת דמים דהתם לא מקפיד שיהיו בעין".

בחליפין דעתו היא שיהיה החפץ בעין, היינו, יסוד הקניין הוא החלפת חפץ בחפץ וממילא דעתו על הבעין, שניתן יהיה לראותו כדבר העומד במקום הדבר האחר, אולם בקניין כסף, הכסף הוא הקונה ודעתו רק על התועלת היוצאת מהכסף, והתועלת הרי הושגה מיד בתהליך הקנייה.

הקביעה אם השו"כ הניתן יוגדר כקניין כסף או כקניין חליפין תהיה תלויה בשאלה איך מעמידים את הדבר: אם ניתן **כתשלום** ייקרא קניין כסף ואם ניתן **כחליפין** ייקרא חליפין.

נפ"מ באופן פעולת הקניין:

מה ההבדל אם ניתן כתשלום או כחליפין?

בקניין כסף, הכסף כאמור ניתן כתשלום לקרקע, אין לפנינו שני קונים ושני מוכרים, רק בעל הקרקע הינו המוכר ואילו משלם המעות הוא הקונה, הוא לא **מוכר** את מעותיו אלא **משלם** אותם. ממילא אם המוכר ימושך או יקבל את המעות אזי תיקנה הקרקע ללוקח,

אולם אם בעל המעות יעשה קניין בקרקע, לא ייקנו המעות לבעל הקרקע, אלא בעל המעות רק יתחייב לשלם לבעל הקרקע.

אולם כאשר אדם רוצה לקנות מהשני קרקע ומעמיד סודר כנגדה, הסודר יהיה חליפי הקרקע ובעל הקרקע ימשוך הסודר ועי"ז תיקנה השדה לשני, אולם גם הפוך ניתן לעשות, שבעל הסודר יעשה חזקה בקרקע ועי"ז ייקנה הסודר לשני, כי הסודר חליפי השדה וכן להיפך. בחליפין אין מוכר אחד וקונה אחד, ישנה החלפה ושניהם קונים ומוכרים באותה המידה.

והנה, הקדמנו שאותו "כסף" שניתן להעמידו באחד משני הקניינים, ייחודו הוא מצד היותו בעל ערך.

למה מעות יכולות לעמוד מול הקרקע? כי יש להם ערך ממוני. אך בסודר כשאנו מעמידים כלי שהוא דבר חשוב, מהי חשיבותו? או ערכו השימושי או ערכו הממוני, שניתן להחליפו בכסף. כשהתורה אמרה שניתן להעמיד כלי שפחות משווה- פרוטה כחליפי הקרקע ודאי שכוונתה היא שהוא עומד מצד ערכו השימושי שהרי אינו שווה- פרוטה, ואם בסוגיין ראתה הגמרא את העמדת הכלי "מדין כסף", ע"כ ההוא- אמינא בגמרא היא שאשה תיקנה בחליפין רק כאשר הם שווה- פרוטה, שאז ניתן לומר שהכלי עומד בתור ערך ושווי ובזה דומה לכסף העומד מול הקרקע. אמנם הכלי כבעל ערך לא עומד מצד תשלום הדבר אלא מצד חליפי הדבר, אך מ"מ עומד מצד ערכו.

א"כ, אף שהרמב"ן לא כותב זאת מפורש בשאלתו, מוכח מדבריו שכל ההוא- אמינא שחליפין יועילו מדין כסף, הרי זה רק בכלי ששווה- פרוטה.

והנה יוצא לפי ההוא- אמינא שיש שני דיני חליפין: חליפין שדומים לכסף כי ניתנים כחליפי הדבר מצד ערכם הממוני, וחליפין שאינם דומים לכסף כי ניתנים מצד ערכם השימושי, וזהו קושי, דהיכן מצינו בתורה שני מקורות לחליפין? ועיין מה שנכתוב לקמן בדעת ר"ת.

לאור כל זאת נבין את לשון הגמרא, שלכאורה תמוהה לפי פירוש הרמב"ן, כמו ששאלנו, מדוע נחוץ לגמרא לומר שלמדנו שאשה נקנית בכסף משדה, וכי אם לומדים מהפסוק "אין כסף" לא ניתן לומר אותו דבר? הרי הנקודה החשובה היא שאשה נקנית בכסף.

נראה לומר שכל בסיס ההשוואה בין קניין חליפין לכסף, בנוי על כך שבקניין כסף, הכסף

ניתן כתמורה לקרקע ולא כאקט קנייני גרידא שאז לא הייתה כל השוואה לחליפין, וכמו שבאמת הרמב"ן מדגיש "מה כסף שמחליף הקרקע בו וקונה, אף חליפין". והנה מקור הסמ"ע שהוא בעל שיטה זו, שהכסף ניתן כתמורה, הוא הכסף שניתן בשדה עפרון שניתן מצד שהיא "ארץ ארבע מאות שקל כסף", היינו ככסף תמורה, לכן מובן שמדגישה הגמרא כאן שאותו כסף שנלמד לקידושי אשה נלמד משדה עפרון שפועל ככסף תמורה וא"כ ה"ה אם יינתן בתורת קניין חליפין. ובני יקירי מאיר שמחה נ"ו רצה להוסיף שאם הייתה הגמרא לומדת מ"אין כסף לאדון זה אבל יש כסף לאדון אחר" היה זה לימוד על קניין כסף ולא על כסף, שהרי מה שאין לאדון כסף זהו כסף הקניין שקנה אותה וממילא גם ה"יש כסף לאדון אחר" הרי זה כסף קניין ואז לא היינו יכולים ללמוד על קניין חליפין, ודפח"ח.

מהי דחיית הגמרא?

לשון הרמב"ן: "כיון דאשכחן חליפין בפחות משווה פרוטה, לאו בתורת כסף הם קונין אפילו כשיש בהם שווה- פרוטה, אלא חידוש הוא שחידשה בהם תורה, כלומר דין אחר הוא שאינו בכלל כסף ולא שווה לו ואשה לא אמרה בה תורה קניין אלא בכסף, הלכך אין חליפין קונין בה".

הגמרא חוזרת בה מכך שחליפין מדין כסף, בגלל שמצינו חליפין נוהגים גם בכלי שפחות משווה- פרוטה ובו בוודאי הכלי עומד מול חליפיו לא מצד ערכו הממוני אלא השימושי, לכן מסתבר שכל העמדת כלי לקניין חליפין גם בכלי ששווה- פרוטה הוא רק מצד הערך השימושי ולא מצד הערך הממוני וממילא אינו דומה לכסף.

מבואר ברמב"ן שבסלקא- דעתך הנידון היה רק על חליפין של שווה- פרוטה, דאם לא כן הייתה הגמרא צריכה לדחות שהם אינם מתורת כסף שהרי הם פחות משווה- פרוטה ולא לומר "דאשכחן חליפין בפחות משווה- פרוטה", משמע שבאמת דיברנו רק על כלי ששווה- פרוטה, כי אם אין בו שווה- פרוטה אין לכלי ערך ממון ומהני רק מהכוח השימושי שלו. א"כ לפי הרמב"ן, השו"ט בגמרא היא מהו חליפין ומסקנת הסוגיה היא שחליפין אינן מדין כסף.

עדיין קשה לפי הרמב"ן לשון הגמרא בדחייה "ואשה בפחות משווה- פרוטה לא מיקניא", מדוע צריך להזכיר "אשה", הרי הדחייה טוענת שבגלל שחליפין מהניא בפחות משווה-

פרוטה, ממילא אינן דומים לכסף וזה עיקר העניין וממילא אשה לא מקניא. וכה"ק הרשב"א.

לכאורה ניתן לומר בפשטות שכוונת הגמרא לומר שמכיוון שישנו לימוד שקידושין נעשים בכסף, וחליפין אינם כסף, ממילא א"א לומר שתיקנה בחליפין כי הגז"ש אמרה דווקא כסף ולא קניין אחר, אך זה דוחק ועיין לקמן מה שתירצנו בזה.

ב. שיטת ר"ת בתוספות

לשון ר"ת בתוספות: "אלא ה"ט, משום דגמר קיחה קיחה משדה עפרון דכתיב ביה כסף ובפחות משווה פרוטה לא מיקרי כסף... ולא פריך מחליפין אלא משום דהוי כעין כסף דקרא שיש בהם שווה- פרוטה והכי פירושו, ואימא ה"נ שתקנה אשה בחליפין כשיש באותם חליפין שווה- פרוטה כעין כסף דקרא, טפי משטר שיש בו שווה פרוטה, דאין צריך שישווה השטר פרוטה, כדאמרינן בגיטין כתבו על איסוה"נ כשר, אבל חליפין דשווה פרוטה דומין לכסף".

א"כ לשון ר"ת שחליפין, כאשר הם שווה- פרוטה הם "דומים לכסף".

גם ר"ת, כמו הרמב"ן, שראינו לפניו, לא כתב שקניין חליפין שייך לקניין כסף, אלא הוא "דומה לכסף".

ר"ת כותב מפורש את שאמרנו בדעת הרמב"ן שרק חליפין בכלי ששווה- פרוטה הם מדין כסף ועיין לעיל בביאור העניין.

והנה, הערנו על דברי הרמב"ן, שיוצא לפי ההוא- אמינא שיש שני דיני חליפין, חליפין שדומים לכסף כי ניתנים כחליפי הדבר מצד ערכם הממוני, וחליפין שאינם דומים לכסף כי ניתנים מצד ערכם השימושי, וזה קושי דהיכן מצינו בתורה שני דיני חליפין?

אולם בר"ת הדבר מבואר. ר"ת לשיטתו בב"מ דף מז ע"א, שם מביאה הגמרא את הפסוק של חליפין "על הגאולה ועל התמורה לקיים כל דבר שלף איש נעלו ונתן לרעהו". ר"ת שם בתודה "גאולה" מפרש: "גאולה זו מכירה" הכוונה לקניין רגיל, "תמורה זה חליפין" הכוונה לחליפין של שווה בשווה ומועיל לכו"ע גם בפירות, ו-"לקיים כל דבר" זהו קניין סודר שהוא דווקא בכלי.

א"כ כתוב בפסוק לשיטת ר"ת, שיש שני סוגי חליפין, שלכל אחד הלכות שונות. וא"כ

לכאורה ברור שמה שאומר ר"ת שבמילה "תמורה" שמתפרשת בגמרא שם כ"חליפין" הכוונה ל"שווה בשווה", ויצטרכו בהם דווקא פרוטה (עין בסוף השיעור בהבנת הגרנ"ט בתורי"ד, שכך למד בר"ת). א"כ, כשר"ת מבאר בגמרא שיועילו חליפין מכלל כסף, ואומר על חליפין של שווה- פרוטה שזה מדין כסף, לא דיבר על חליפין שניתן לעשותם בפחות משווה- פרוטה והוא עשאים בפרוטה, אלא על חליפי "שווה בשווה" שניתן לעשותם רק בפרוטה לדידו והם יהיו ככסף.

כסף עומד כנגד הקרקע **כתשלום** לקרקע, ואילו בחליפין של סודר שנלמדים לר"ת מ"לקיים כל דבר" הכלי עומד נגד הקרקע כחליפיו, אחד נגד השני, ויש דבר שלישי לר"ת שהוא "תמורה", חליפי שווה בשווה, ול"צ דווקא כלי, וצריכים להיות שווה- פרוטה.

מה ההבדל מקניין כסף? כאן הוא נותן כסף או שו"כ **כחליפי** הקרקע, שהרי זה מופיע בפסוק של חליפין, ואם היה ניתן כתשלום היה זה קניין כסף. אולם, שלא כסודר שיכול להיות פחות משווה- פרוטה ואיננו מסתכלים כלל מצד ערכו, כאן הוא נותן זאת **כערך ממון**, כחליפין. התחדש ב"שווה בשווה" שאפשר לתת ערך ממון גם כחליפי הקרקע למרות שאינו כלי ולמרות שאינו ניתן **כתשלום** כבקניין כסף. חליפי שווה בשווה דומים בזה שניתנים כערך, לקניין כסף, שלא כסודר שבו עומד הכלי ולא ערכו, מול הקרקע, ומאיך דומים לחליפין כי ניתנים כחליפי הקרקע ולא כתשלום.

דומה למה שביארנו ברמב"ן. הגז"ש "קיחה" "קיחה" לימדה שאשה נקנית בכסף, שעניינו ערך ממוני. פשוט שקניין כסף מועיל כי כל מהותו זהו כסף כממון, כתשלום ופירעון האשה. קניין סודר לפי ר"ת, אין הוא- אמינא שיועיל, כי מה שעומד כנגד האשה זה עצם הכלי ולא ערכו, והתורה אומרת כסף, היינו ערך ולא כלי. אך אם יעמיד כנגד האשה את השווה כסף או כסף, בתורת חליפי שווה בשווה זה צריך להועיל כי עומד מצד ערכו ככסף, אף שלא עומד באופן של קניין כסף אין זה מפריע, שהרי בתורה לא כתוב באיזה אופן הכסף אמור לעמוד מול האשה ובתור איזה קניין.

הניתן לקנות אשה בחליפי שווה בשווה?

יוצא מדרך ר"ת שכל ההוא- אמינא בגמרא שאשה תיקנה בחליפין, הרי היא רק בחליפי שווה בשווה.

כבר הזכרנו את פירוש רש"י בד"ה "חליפין": "קניין סודר". שאלנו מה בא רש"י להשמיענו, הרי ברור הוא כי קניין חליפין הינו קניין סודר.

לכאורה רש"י בא לאפוקי מחליפי שווה בשווה עליהם הגמרא לא דיברה, ואז זה שלא כר"ת כאן שכל הדיון בגמרא הינו דווקא על חליפי שווה בשווה.

מדוע שהגמרא לא תדבר על חליפי שווה בשווה?

ראינו כבר שבקניין כסף, הקונה מעמיד תשלום של ערך ושווי תמורת הדבר הנקנה ואילו בחליפין מעמיד חפץ תמורת חפץ. הגדרת חליפין הזו כוללת בתוכה שני עניינים:

1. שני החפצים העומדים זה מול זה, צריך שיהיו ממשיים באותה המידה, דאל"כ אין לראות את האחד כחליפי האחר.

2. "חליפין" אינו "מכירה" שנעשית בין "מוכר" ל"קונה" אלא "החלפה" בין שניים בעלי מעמד שווה. עיין ברי"ף בתשובה שהביאו השיטמ"ק לב"מ שם, שאין דין אונאה בחליפין, דדין אונאה נאמר רק בפרשת "תמכרו מימכר", במכר, משא"כ חליפין, ובפשטות עוסק הרי"ף בחליפי שווה בשווה.

א"כ, ישנו הבדל בין קניין סודר לחליפי שווה בשווה. עיין רש"י בב"מ דף מז שהגמרא אומרת "גאולה זו מכירה תמורה זו חליפין" ופרש"י: "גאולה זו מכירה שמכר לו מכירה גמורה בדמים ולא קיבל מעות ובאין לקיים דברי מכירתן ע"י קניין. זו חליפין- שמחליף כלי זה בחפץ שכנגדו".

קניין סודר זו מכירה המתקיימת ע"י סודר ואילו "שווה בשווה" זו החלפת חפץ בחפץ ועליה נאמר שם "חליפין". היינו, חליפי שווה בשווה אינם מקח וקניין אלא גידרם הוא **החלפת חפץ בחפץ**, אולם סודר הוא מקח הנעשה ע"י מעשה קניין.

לפי"ז י"ל שרק בקניין סודר שייך שאשה תיקנה, אך בחליפי שווה בשווה לא שייך שתתקדש כי אינה ממון. לא ניתן להעמיד אשה מול חפץ ממשי בעין ולראותה כתחליף לו.

וכן לפי הטעם הנוסף נבין. אמרנו שחליפי שווה בשווה אינם קרויים קניין אלא החלפה כמו שראינו. בתורה כתוב לגבי קידושין "כי יקח" שהפשט הוא שהאיש קונה והיא הנקנית, זו מתכונת קידושין ולכן לא מהני חליפי שווה בשווה בקידושין.

א"כ לפי"ז, לרש"י, כל ההוא-אמינא בגמרא שאשה תיקנה בחליפין הייתה רק בקניין סודר ולא בחליפי שווה בשווה, ומה שר"ת מיאן בזה שהרי לא יכול היה לראות את קניין סודר כדומה לקניין כסף, אינו קשה לרש"י, שהרי לשיטת רש"י ההוא-אמינא לומר שאשה תיקנה בחליפין, אינו מטעם שזה כקניין כסף.

דברי ר"ת בעניין שטר

ר"ת אומר שההוא-אמינא בגמרא שיועילו חליפין כאשר ערכם שווה-פרוטה "טפי משטר שיש בו שווה פרוטה, דאין צריך שישווה השטר פרוטה כדאמרין בגיטין כתבו על איסוה"נ כשר, אבל חליפין דשווה פרוטה דומין לכסף".

לא מובן מה התקשה ר"ת בשטר, שהביאו לבאר ששונה הוא מחליפין, וכי הייתה לר"ת הוא-אמינא ששטר שיש בו שווה-פרוטה יועיל מטעם כסף? ברור שקניין שטר הוא קניין עצמאי!

מדברי ר"ת אלו רואים את הכיוון שביארנו בדבריו. אם כוונתו הייתה שחליפין יועילו באשה, כי הם כלולים בקניין כסף, לא יובנו דבריו לגבי שטר, שהרי אין שום צד לומר שקניין שטר כלול בקניין כסף. אלא וודאי שחליפין ושטר הם קניינים בפנ"ע, אלא הייתה לר"ת הוא-אמינא שלתת שטר לאשה, הרי זה העמדת דבר מול האשה שניתן לה כתמורה ובזה דומה לכסף, בדיוק כמו שהסברנו בחליפין שמהלך תוספות לא היה בנוי על קניין כסף אלא "כעין כסף דקרא".

היה מקום לומר ששטר שעומד כנגדה, עומד מצד הממון שבו, לא האותיות הם הקונות, אלא הממון שבו, שטר הינו סוג ממון כזה שיש בו אותיות, התוכן הכתוב בשטר קושר את מעשה הקניין לעסקה הנעשית ולכן במכר יכול להינתן מהמוכר לקונה ולא כקניין כסף שניתן דווקא מהקונה למוכר.

ותירץ ר"ת שכיון שמהני על אסוה"נ מוכח ששטר עניינו לא העמדת כסף, אף אם היה ניתן לקנות בשטר שפחות משווה-פרוטה עדיין היינו מסתכלים על שטר כהעמדת ממון, אמנם ממון שאינו חשוב אבל ממון, אך איסוה"נ אין להם חשיבות ממון.

מהי דחיית הגמרא לדרך ר"ת?

דוחה הגמרא: יש גם חליפין של פחות משווה- פרוטה וזה מוכיח שחליפין אינם דומה לכסף, וזו מסקנת הגמרא.

מסקנת הגמרא שחליפין אינם מטעם כסף, איננה מובנת לכאורה לפי ר"ת, שהרי ראינו בשיטתו שקניין סודר וחליפי שווה בשווה אלו שני קניינים שונים, וחליפי שווה בשווה הינם דווקא בשווה- פרוטה וא"כ למה שהם לא יהיו מדין כסף?

צ"ל בדעתו כך: התחדש בקניין חליפין שאפשר להעמיד דבר בתור חליפין וזה מתפצל לשני אופנים: להעמיד כלי או ערך ממון, אבל סו"ס שניהם הם קניין חליפין ועובדים באותו אופן, אף שקיים ביניהם הבדל בשאלה מה קונה: הכלי או הערך, אך איך קונה? בשניהם קונה העמדת הדבר כחליפין, ולכן הבינה הגמרא שאין הבדל ביניהם, איננו מסתכלים מה עומד אלא איך עומד.

אולם סברא זו קשה להבנה, היה יותר מובן אם המסקנה הייתה נשאר שחליפי שווה בשווה הם באמת מדין כסף, אולם מכיוון שהחליפין של סודר אינם מדין כסף ולא קונים באשה, ממילא גם החלק האחר של קניין חליפין לא יועיל באשה, דאם חליפי שווה בשווה מהני באשה אז יצטרך להועיל גם קניין סודר שגם הוא קניין חליפין, ואין לחלק בקניין.

היינו, שהעובדה שק"ס וחליפי שווה בשווה שייכים לאותה משפחה, תגרום לכך ששניהם לא יועילו באשה, אף שאחד מהם מדין כסף, ולא להסיק ששניהם באמת אינם מדין כסף, דבר שקשה להבין מסברא.

ואכן כך נראה בדחיית הגמרא בתוספות הרא"ש כאן שהביא את ר"ת וביאר את דחיית הגמרא: "ומשני, חליפין כיון דאינתנהו בפחות משה פרוטה ליתיה בדין חליפין כלל", אולם ר"ת שבתוספות לפנינו לא למד כך וצ"ע במסקנת ר"ת אצלנו בתוספות, ועיין עוד בדברי ר"ת בספר הישר סימן קמ"ב שמסקנתו שונה מדבריו כאן, שם נשאר בזה שסודר הוא בכלל כסף, כאשר הוא שווה פרוטה אלא שאינו קונה אשה כי "אין לחלק בקניין".

והנה בנוסף, אותו הקושי שקיים לפי פירוש הרמב"ן שמסקנת הגמרא שחליפין אינם מדין כסף, מצד לשון הגמרא בתשובתה, שנמצא שהעיקר חסר מן הספר, שהרי לא מפני שאשה בפחות משווה- פרוטה לא מיקניא, אלא בגלל שחליפין שמהני בפחות משווה- פרוטה ע"כ אינם בתורת כסף, וממילא לא מהני באשה, קושי זה קיים גם לפי פירוש ר"ת, ועיין לקמן מה שנכתוב בזה.

ג. האם ההוא- אמינא לר"ת תהיה גם בחליפי סודר?

לפי ר"ת לכאורה אנו מצמצמים את ההוא- אמינא בגמרא רק לחליפי שווה בשווה בגלל עניין הפרוטה, אולם למעשה היה ניתן לומר שאין זה כך.

אדם שיינתן סודר לאשה אף שנתן לה כלי, אולם אם הסודר שווה- פרוטה נמצא שנתן לה גם שווי ולמעשה יוכל לקנות בתור חליפי שווה בשווה, כי הסודר עומד כחליפי האשה מצד ערכו הממוני.

לפי ר"ת, מתי יהיה זה קניין סודר ולא חליפי שווה בשווה? כאשר אינו שווה פרוטה או שלא שווה את הדבר השני לפי דבריהם. מה שווי האשה לקידושיה? הרשב"א בדף מח מב"ב אומר שהתורה קצבה את קניין האשה בפרוטה, נמצא שה"שווה בשווה" לקניין אשה זה פרוטה וגם אם נתן זאת בתורת קניין סודר העמיד בפועל ערך של שווה בשווה. א"כ, נידון הגמרא היה שאשה תיקנה בחליפין מכח מה שמצאנו דין חליפי שווה בשווה.

אולם יתכן ולא כך. דווקא כשהדבר יינתן בתור שווה בשווה ניתן לראותו כקניין מטעם כסף, שהרי ביארנו שבחליפין הוא מעמיד חפץ כתמורה לדבר האחר, כמו שבקניין כסף הקונה מעמיד תשלום של ערך ושווי תמורת הדבר הנקנה, כך בחליפין מעמיד חפץ תמורת חפץ.

כבר אמרנו לעיל שהגדרת חליפין באופן זה כוללת בתוכה שני עניינים:

1. שני החפצים העומדים זה מול זה צריך שיהיו ממשיים באותה המידה.
2. "חליפין" אינה "מכירה" שנעשית בין "מוכר" ל"קונה", אלא "החלפה" בין שניים בעלי מעמד זהה.

ישנן הלכות מסויימות בחליפין שיסודן בעניינים אלו:

לדוגמא: תוספות בב"מ לדף יא ע"ב ד"ה "מקומו" אומרים ששאלה ושכירות קרקע נקנים בכסף ולא בחליפין. מה הסברא? יתכן שזכויות בקרקע אינן מוגדרות כדבר העומד באותה ממשות בעין, כדבר הניתן כחליפיו.

כיון שהגדרת חליפין היא העמדת דבר מול דבר, צריך שגם הדבר הנקנה יהיה דווקא דבר בעין ולא זכויות, כמו שהסודר עצמו הוא בעין, לכן לתוספות הנ"ל בב"מ שאלה ושכירות לא נקנים בחליפין, או למשל, לתוספות בכתובות נה ע"ב לא מהני להקנות חוב בחליפין כי אינו בעין.

כמו- כן, הרי"ף בתשובה (הביאו השיטמ"ק לב"מ מז) אומר שאין אונאה בחליפין כי אין זה "ממכר" ובפשטות מדבר על חליפי שווה בשווה. מכיוון שיסוד הקניין הינו החלפה ולא מכר לא עליו נאמרה פרשת אונאה.

והנה בחליפי סודר, שלהרבה שיטות אי תפיס לא מיתפיס ועליו להחזירו ואף אם אינו חייב להחזיר, מ"מ המנהג שמחזירים, איך ניתן לראות במקרה שכזה, קבלת תמורה ע"י חפץ כזה שעומד להחזירו?

בשלמא לשיטת רש"י והרשב"א שהינם הראשונים היחידים שהעמידו את סוגיין במפורש בקניין סודר, עליהם לא קשה דהם גם הראשונים היחידים שלמדו בהוא- אמינא שמה שחליפין מועילים זה מצד שהושוו קנייני אשה לקנייני שדה ולא מצד שחליפין מדין כסף וממילא כל השאלה לא מתעוררת לשיטתם.

אולם מה יהיה לר"ת במקרה ונתן סודר?

האם גם אותו ניתן לראות כהחלפת דבר בדבר, או שמא נתינת סודר הינה מעשה טקסי ואין בנתינה שום תמורה אלא כעין סיטומתא ותקיעת כף?

ישנם ראיות לכך שק"ס ניתן כמעשה סיטומתא וגמירות דעת.

למשל:

הרמב"ם כתב שקטן בעונת הפעוטות אינו מקנה בחליפין והביא הברכ"ש בסוף סימן כו לבאר בשם הגר"ח וז"ל: "דבאמת בחליפין הרי אין שום משא ומתן דהא אין הקונה נותן לו שום שיווי דהא הכלי הוא פחות משווה- פרוטה וע"כ לא הוי הכלי עיקר מעשה הקנין וע"כ מה שנתנו חכמים לפעוטות דין דעת היינו לענין דעת חלות חפצא דבעינן לקנין, אבל לענין שיהיה הדעת עצמו מעשה הקנין, בזה לא נתנו חכמים דין דעת כזה".

היינו, לפי הגר"ח עניינו של הסודר- בגמ"ד ולא בהחלפה, שהרי הכלי פחות משווה- פרוטה ואינו כשווה בשווה.

והנה אם באמת ק"ס אינו מתורת כסף והחלפה, והפשט הוא שזה מעשה קניין בעלמא כמן שנראה בגר"ח הנ"ל או בלשון הסמ"ע בסימן ק"צ שדימה לקניין חזקה ושטר, או כסיטומתא עפ"י מנהג הסוחרים לגמור כך את הקניין וכמ"ש בדבר אברהם ח"א ס"א, למה נקרא חליפין? כי צורת הקניין היא החלפה. וראה במאירי לדף ו ע"ב ד"ה "אע"פ" שביאר ש"סתם חליפין, המוכר שהוא הקונה הסודר מחזירו לבעליו, שלא הייתה הכונה

אלא שכשם שהלוקח מקנה לו סודר זה בלב שלם ובגמר דעת כך הוא מקנה לו אותו שדה". מעשה נתינת הסודר קונה ולא שניתן כתמורה, אלא קניין על הדעת מקנה. אם כך הדבר, נצטרך לומר שלדעת ר"ת ורמב"ן שההוא-אמינא בגמרא הייתה מדין כסף, הרי שרק אם נתן בתורת שווה בשווה חשבה הגמרא שיועיל בתורת כסף כי ניתן כתמורה, תמורה ערכית לשווי החפץ, משא"כ אם נתן בתורת קניין סודר.

אולם ניתן לומר שגם אם עניינו של קניין סודר הוא הגמ"ד עדיין יש בו שייכות לתמורה ג"כ, מהי?

בד"כ כשאנו מדברים על תמורה אנו מתכוונים לתמורה עבור החפץ הנקנה. אולם בסודר התמורה היא עבור הגמ"ד, שלא כשווה בשווה שם התמורה היא עבור הדבר הנקנה. לשון הגמרא בב"מ דף מז: "דניחא ליה לקונה דלהוי מקנה קונה כי היכי דלגמור ולקני ליה". משמע שהתמורה היא עבור הגמ"ד.

בתשלום כסף או חליפי שווה בשווה, הקונה משלם עבור הקרקע הנקנית, אך בסודר, שם כשבא לשלם אח"כ את דמי המקח לא יפחית לו את דמי הסודר, כך מדגיש האבנ"מ (ראה לקמן בביאור תורי"ד). ז"א, יש כאן העמדת דבר נפרד. על מה? אף שמשלם בסוף את כל דמי המקח, בכ"ז נתן לו דבר סמלי של פחות משווה-פרוטה שנועד לקרב את המקנה להקנאה ולגמור את דעתו. א"כ מעשה הקניין דומה לקניין כסף, כי מעמידים דבר עבור הדבר הנקנה, אמנם לא כנגד הדבר הנקנה אלא כנגד ההקנאה.

נוח לבאר שגם בסודר יש עניין של תמורה שהרי שם בב"מ מז אמרה הגמרא שנעל של אסוה"נ לא מועילה לחליפין, בפשטות הטעם הוא כי אינה ממון, ואם אין הנעל ניתנת כתמורה, מה אכפ"ל, הרי זה טקס גרידא שמבטא גמ"ד ולמה צריך לקבל שווי (וכבר הקשו על האבנ"מ שרצה לומר שזה מפני שצריך לזכות בחליפין), אלא מכאן שזה צריך להיות ראוי לתמורה.

ד. שיטת הר"ן

בר"ן לכאורה כתוב כדרך הרמב"ן: "ולפי דעתי... דמעיקרא הכי מקשינו, סלקא-דעתן אמינא שקנין חליפין הוא בכלל קיחה הכתובה בקידושין, דחליפין מתורת כסף מהני,

ואע"ג דהשתא נמי ס"ל דחליפין איתנהו בפחות משווה פרוטה, אפ"ה אפשר דכיון דבעינן בהו כלי ודבר המסויים כדאיתא בפרק הזהב, דבר חשוב הוא אע"פ שאינו שווה פרוטה... וכיון שכן איכא למימר דמתורת כסף קונין ובכלל כי יקח נינהו".

תירוצ' הגמרא לפי הר"ן: "ומהדרינן דאי אפשר, דקנין חליפין איתיה בכלל כי יקח, דאנן סהדי דאשה בפחות משווה פרוטה אפילו בכלי שלם לא מיקניא נפשה, הלכך ודאי כשאמר הכתוב כי יקח אין קנין חליפין בכללו, שאילו כן היה אף פחות משווה פרוטה בכלל ואי אפשר, ומעתה בדמים דיבר הכתוב ולא בחליפין".

אנו מוצאים מספר הבדלים בינו לבין הרמב"ן ור"ת:

ראשית, כתוב בר"ן להדיא שההוא-אמינא הייתה שגם בכלי שפחות משווה-פרוטה יועיל.

שנית, ברמב"ן הלשון היא שחליפין "מדין כסף" ואילו הר"ן אומר "מתורת כסף".

שלישית, בדחיית הגמרא לפי הרמב"ן, חוזרת בה הגמרא מהבנתה שחליפין מדין כסף, מכך שיש חליפין בכלי פחות משווה-פרוטה, ואילו לר"ן נשארת הגמרא בהבנה שחליפין מתורת כסף אלא ישנה בעיה צדדית שבגללה התורה לא אפשרה לקנות אשה בחליפין, למרות שהם מתורת כסף.

כל ההבדלים קשורים זה בזה:

לפי הרמב"ן סברנו בסלקא-דעתך שחשיבות הכלי שעושה אותו דומה לכסף היא הערך הממוני שלו. בזה דמיונו לכסף, ששניהם ניתנים עבור החפץ מצד ערכם הממוני ולכן דווקא כלי ששווה-פרוטה, אולם לר"ן לא הייתה סלקא-דעתך שחשיבות הכלי היא מחמת ערכו הממוני, אלא מחמת ערכו השימושי ולכן גם בפחות משווה-פרוטה.

דמיון זה לכסף הינו דמיון רופף יותר והוא מסתכם רק בכך ששניהם ניתנים עבור החפץ, למרות שכסף ניתן בשל ערכו הממוני ואילו כלי עבור ערכו השימושי, לכן אינו מ"דין כסף" כהבנת הרמב"ן שדרש דמיון חזק יותר, אלא רק מ"תורת כסף".

הר"ן, שלמד שכבר בהוא-אמינא חשבנו שכלי פחות משווה-פרוטה הוא בכלל כסף למרות שאינו שווה-פרוטה, ממילא לא יכל ללמוד כרמב"ן בתירוצ' הגמרא, שהיא חוזרת בה בגלל שניתן לקנות בכלי פחות משווה-פרוטה, ולכן ממילא אינו בכלל כסף, שהרי

בהוא- אמינא זה לא הפריע לה, אולם הרמב"ן לשיטתו יכל לפרש כך את תירוץ הגמרא. לכן לר"ן התירוץ שונה מהרמב"ן, שאי אפשר שיהא בכלל "כי יקח" כי יש ראייה צדדית שה"כי יקח" לא כולל זאת, אך נשארנו בזה שחליפין בתורת כסף, אלא שאין זה בכלל הקיחה הכתובה בתורה.

ה. למסקנה האם חליפין מדין כסף

בדעת הר"ן כבר ראינו שאף למסקנת הגמרא, חליפין מתורת כסף. לדעת הרמב"ן למסקנה אין חליפין מדין כסף וכן לדעת ר"ת בתוספות. מה הפירוש שחליפין אינם מדין כסף?

ביארנו בהוא- אמינא שהמכנה המשותף בין קניין כסף לקניין חליפין הוא שבשניהם הדבר ניתן עבור הדבר הנקנה, אם כתשלום ואם כחליפיו. והנה אם חליפין לא שייכים לזה, נצטרך לבאר שאינן ניתנים בעד הדבר הנקנה אלא רק כטקס בעלמא וע"מ לגמור את דעתו (יותר קל להבין זאת בקניין סודר ויותר קשה בחליפי שווה בשווה).

המאירי לדף ו ע"ב ד"ה "אע"פ" ביאר ש"סתם חליפין, המוכר שהוא הקונה הסודר מחזירו לבעליו, שלא הייתה הכוונה אלא שכשם שהלוקח מקנה לו סודר זה בלב שלם ובגמר דעת, כך הוא מקנה לו אותו שדה". מעשה נתינת הסודר קונה ולא שניתן כתמורה, קניין על הדעת מקנה.

וכן נראה בלשון הסמ"ע בסימן קצ שדימה לקניין חזקה ושטר, או כסיטומתא ע"י מנהג הסוחרים לגמור כך את הקניין וכמ"ש בדבר אברהם ח"א ס"א, ונצטרך לומר שמהש נקרא שמם חליפין הוא מפני שצורת הקניין היא החלפה.

והנה נתבונן במספר דינים הקשורים לחליפין ונראה אם הדברים מסתדרים.

קניין סודר לאחר ל' יום

כתוב בתשובת הרשב"א ח"ד תשובה ר"ב שמחלוקת ר"נ ורב אשי בדין קניין סודר לאחר ל' והסודר אז כבר איננו, אם אמרינן "כלתה קניינו", תלויה בשאלה אם סודר הוא מדין כסף או לא.

והנה למסקנה, לר"ן שחליפין בכלל כסף היה לכאורה צריך להיות שאין בעיה של כלתה קנינו, ואילו הר"ן סבר בנדרים שיש בעיה של "כלתה" למרות שנשארה הגמרא בכך שחליפין מדין כסף, מה המחלוקת בינו לרשב"א?

מה ההסבר ברשב"א? מדוע בקניין כסף אין חיסרון של כלתה קניינו אפילו אם התאכלו המעות? זו סוגיה בקידושין בדף נט ע"א שאומרת "מקודשת אע"פ שנתאכלו המעות" ומבאר הר"ן שאף שהמעות כבר לא קיימות, אולם השעבוד שיצרו עדיין קיים, דיסוד קניין כסף, כבר ביארנו באורך בשיעור ג, הוא שע"י נתינת הכסף ע"י הקונה, גומר המוכר. הכסף ניתן לשעבד את המוכר והמוכר לא יכול לעכב את המעות אצלו אלא עליו להחזירן או את תמורתן, וא"כ אף שהכסף איננו כאן אבל עדיין השעבוד קיים, ההתחייבות שהכסף יצר אצל המוכר- עומדת, ומחמת ההתחייבות חלה ההקנאה וממילא אין בעיה של "כלתה" (אמנם לשון הרשב"א שם קצת עמומה במה שאומר "הנאת מלוה" ועיין).

א"כ, שם בקניין כסף, שיעבוד המעות קיים, ומה זה שייך לחליפין? אלא, אם חליפין מדין כסף, הרי שלא רק שמעמיד את הדבר כמו כסף אלא גם הקניין פועל כמו כסף, תמורת הערך הממוני שנתן יוצר שעבוד, נתינת הכלי היא מצד הערך הממוני וערך זה עדיין נמצא. ע"י נתינת השוויות המקבל השתעבד, וע"י השעבוד המקנה גומר ומקנה, ואז אם נתאכל הסודר, השעבוד עדיין קיים.

אך אם נתינת הכלי היא מצד הערך השימושי אז דבריו לא יובנו, כי הערך השימושי איננו נמצא כשהכלי אבד. מוכח מהרשב"א כנ"ל שכל ההוא- אמינא שיועיל זה מפני שחשבנו שנתנת כלי היא מצד הערך הממוני שלו ולא השימושי וכמו שביארנו ברמב"ן ור"ת ולא כר"ן.

גם מהרשב"א בשבועות ל"ט רואים כך, דהרשב"א אומר שאם הייתה תביעה על כלי כמחט ששווה פחות משווה- פרוטה, אז חשיב כשווה- פרוטה ואפשר שניתן לקדש אשה בכלי בפחות משווה- פרוטה בגלל חשיבותו, כמו שקונים בכלי פחות משווה- פרוטה ויש סבורים שחליפין מדין כסף.

רואים ברשב"א שוב, שאם מדין כסף אז זה מחמת ערכו הממוני (ולדידו אף בפחות מפרוטה).

להנ"ל מובן שלר"ן תהיה בעיה של כלתה קנינו, כי לא הייתה לר"ן הוא- אמינא שהכלי ניתן מדין הערך הממוני אלא רק מצד הערך השימושי שקיים אף בכלי שפחות משו"פ.

אגב, בנוגע לרשב"א האחרון, הקשה האבנ"מ סל"א סק"ו הרי בסוגיין כתוב שאינה נקנית בחליפין כי חליפין איתנהו בפחות משווה- פרוטה, והרי חליפין תמיד זה בכלי ובכ"ז רואים שאין אשה נקנית אף בכלי שפחות משווה- פרוטה?

וי"ל, לפי הגירסא שאינה מקודשת כי גנאי לה, א"כ זה נחשב ממון אלא שהוא גנאי, וא"ת מ"מ אף שיהא מטעם גנאי, סו"ס אינה מקודשת ומה מסתפק הרשב"א לומר שמקודשת? למד הרשב"א שסברת "גנאי הוא לה" שייכת רק בחליפין ולא בקניין כסף, וזה יבואר עפ"י מה שאמרנו ברא"ש בגיטין לעניין עבד, שעניין הגנאי אינו מצד שאין דעת מקנה אלא כי לא נקרא חליפי הדבר כשגנאי להעמיד זה כנגד זה, א"כ בקנין כסף שהדבר לא עומד בחליפי הדבר לא שייכת סברת גנאי, אך עיין לעיל מה שהרחבנו בזה.

כסף החוזר בחליפין

יש עוד נפ"מ מדין מה חליפין, והוא עניין "כסף החוזר". כבר ראינו שהגר"ש שקופ והגרנ"ט למדו מב"ק דף ע"ב את יסוד דין כסף החוזר כמו שהארכנו בביאור הוכחתם בשיעור ג. והנה תוספות שם למדו את הסוגיה בקניין חליפין (שהרי מדובר שם במטלטלין ואלו אינם נקנים בכסף).

יש להבין מה בכלל הוכיחו האחרונים משם לעניין קניין כסף, אם הסוגיה עוסקת שם בקניין חליפין?

צ"ל, מפני שכל מה שהסוגיה לא מתבארת בקניין כסף, זה רק מצד שכסף לא מהני במטלטלין, אולם ללא זה, אין בעיה לראשונים שזה יהיה קניין כסף, ממילא מבואר שגם בכסף יש "כסף החוזר".

מ"מ ברור הוא מהסוגיה שם, שבחליפין ודאי שצריך כסף החוזר.

וקשה, הרי המסקנה כאן לפי ר"ת והרמב"ן שחליפין אינם מגדר קניין כסף של חיוב תמורה, אלא רק מעשה בעלמא, אז למה יש דין של כסף החוזר?

ואף אם נאמר שמירי שם דווקא בחליפי שווה בשווה שהרי לתוספות שם יש גם בעיה שפירי לא עבדי חליפין והעמידו בשווה בשווה, ואולי נבוא לחלק ולומר שרק בחליפי שווה בשווה בעינן כסף החוזר והם באמת כן מדין כסף, מ"מ עדיין קשה דאף בר"ת כאן למדנו את סוגיין מדין חליפי שווה בשווה, ועל זה הסיקה הגמרא שאינם מדין כסף.

חליפין בעבד כנעני

בגיטין דף לט ע"ב כתוב בתוספות ד"ה "משום" שאם הייתה השפחה נותנת סודר הייתה קונה את עצמה בחליפין, דעבד כנעני נקנה בחליפין. מה המקור לכך? אומר תוספות: "וכל היכא דכסף קני חליפין נמי קני, לבר מאשה משום דבפחות משוה פרוטה לא מיקניא נפשה, כדאמר בריש קידושין".

הנה בדבריהם שם רואים שלמדו את מסקנת הגמרא כר"ן ובאמת נשארנו בזה שחליפין מדין כסף. והנה, הרא"ש שם בסימן כז מביא בשם ר"ת, שעבד כנעני קונה את עצמו בסודר, כי משתחרר בכסף, וחליפין מדין כסף ומביא ראיה מההוא-אמינא של הגמרא כאן, וקשה, מה הראיה, הרי מסקנת הגמרא לפי ר"ת הפוכה וחליפין לא מדין כסף? יתכן ששם ר"ת למד כמו שתורא"ש כאן למד את דחיית הגמרא: "ליתא בדין חליפי כלל", וביארנו, כיוון שחליפין גם בפחות משווה-פרוטה, אין לחלק בקניין, וזה מתאים לר"ת שבספר הישר ולא לר"ת שבתוספות.

האם תוספות אצלנו, שבפשוט לא למדו את הגמרא כאן כמו שתוספות שם למדו אותה, יתנגדו לכך שע"כ קונה את עצמו בחליפין, כי לא יוכלו לומר שכל היכא דכסף קני גם חליפין קונים, שהרי חליפין אינם מדין כסף?

א"כ, מה יעשו עם הראיות בגמרא לכך שכן קונה את עצמו בחליפין?

ראיות מתוספות כאן שחליפין מתורת כסף

כשנתבונן בתוספות אצלנו, נראה שאף אחרי שכתבו שחליפין אינם מטעם כסף, נראה שעדיין למדו שחליפין כן מדין כסף ואם כסף מהני אף חליפין מהני.

תוספות שאלו בהמשך, למה צריך פסוק כדי ללמד שע"ע אינו נקנה בחליפין, תיפו"ל שאיתקש עבד עברי לעבריה והיא הוקשה לאשה והרי אשה לא נקנית בחליפין ולמה צריך מיעוט.

והנה תוספות מתחילים את שאלתם ב"ואם תאמר, אם כן, כיון דפשיטא לן דאשה לא מיקניא בחליפין...", נראה שכוונתם ב-"ואם כן" לדקדק ששאלתם איננה קשה לפי רש"י שהחסרון הוא רק מטעם גנאי אך בעצם שייך קניין חליפין באשה (לפי הבנת הראשונים בו) וא"כ, ממילא בע"ע שאין גנאי צריך מיעוט שלא נוהג בו חליפין, אולם לר"ת שאין נוהג הקניין חליפין באשה בעצם, הוקשה להם שנלמד ע"ע מאשה. אולם עדיין יל"ע מהי

שאלתם בכלל, הרי בעבד עברי כתוב בתורה רק דין כסף ואם א"א ללמוד חליפין מכסף כי חליפין אינם מדין כסף, למה צריך מיעוט לע"ע, הרי אין מקור כלל? למעשה, תוספות שאלו, כי ראו בגמרא שיש צורך במיעוט, ובאמת כיצד יבארו את העובדה שהגמרא הצריכה מיעוט? כך שואל רע"א על תוספות כאן ונשאר בצ"ע.

היה אולי אפשר לומר, שהפסוק של חליפין "לקיים כל דבר" הוא זה שמורה שכל דבר נקנה בחליפין, אא"כ ישנו מיעוט. וא"ת, א"כ למה באשה חיפשנו מקור ולא למדנו מ"כל דבר"? כי באשה אין זה קניין בגופה ולא נכלל ב"כל דבר", משא"כ עבד שגופו קנוי, ודוחק.

אלא, נראה שלמדו שכל מקום שכתוב "כסף" גם חליפין בכלל, וא"כ עולה מתוספות שגם אחרי מסקנת הגמרא לפי הסברם כאן, כל מקום שמהני כסף מהני חליפין, לבר מאשה.

עוד ראייה מתוספות: תוספות אומרים שחליפין מהני בעכו"ם, וכאשר העכו"ם רוצה להתחייב לישראל והעדים לוקחים את הסודר ונותנים לעכו"ם, אומרים תוספות שיש להיזהר שלא לכתוב "קנינא מיניה" דאין זכיה ושלחות לעכו"ם. ועיין בסמ"ע בסימן כנג שהקשה עליהם דהנקודה היא שלא יתנו לעכו"ם ולא שלא יכתבו ומה תוספות נאחז בעניין הכתיבה, ותירץ שאה"נ כוונתם לכל עניין הנתינה שלא יכולים העדים לתת לעכו"ם, אולם הט"ז שם השיג עליו וכתב שמשמע מתוספות שהעדים יכולים לתת וביאר הקצות שם בס"ק ה שנתנית הכלי אינה מדין שליחות אלא מדין עבד כנעני (ואדרבה, מדין שליחות לא מהני עיי"ש) וכל הבעיה רק באיזה לשון כותבים, שלשון "קנינא" משמעה שזה מטעם שליחות. א"כ מחדש הקצות שמועיל דין עבד כנעני בחליפין.

והנה עפ"י הקצות יוצא שקניין חליפין זה חיוב תמורה, אף בסודר, לכן העד נתן את הסודר שלו לעכו"ם ותמורת הסודר התחייב העכו"ם לישראל, ככל קניין כסף מדין עבד כנעני, אך אם קניין סודר הוא רק מעשה קניין, אז המעשה הרי נעשה בין העדים לעכו"ם וע"כ זה יהיה בתורת שליחות לעשות את המעשה עבור הישראל. וא"כ יש עוד ראייה מתוספות שחליפין עובד כקניין כסף.

ביאור העניין

מלשון הגמרא בתשובתה רואים שיש כאן משהו ייחודי דווקא לאשה: "ואשה בפחות משווה- פרוטה לא מיקניא" והערנו שלשון הגמרא תהיה קשה למהלך ר"ת והרמב"ן. כעת ננסה לתרץ:

בהוא- אמינא שחליפין מדין כסף ביארנו, שלא די שניתנים כחליפי הדבר הנקנה, אלא צריך שינתנו מצד השווי שבהם, מצד הערך הממוני, כמו שכסף ניתן מצד הערך הממוני, כך למדו הרמב"ן ור"ת.

זה שחליפין מועילים בפחות משווה- פרוטה לימד אותנו שאינם עומדים עבור החפץ מצד שוויים. אולם גם לא נבוא ונאמר שאינם אלא מעשה בעלמא המורה על גמ"ד כמו שראינו במאירי, אלא הם עדיין בגדר החלפת הדבר והעמדת חפץ מול הדבר הנקנה, אולם לא בתור שוויו אלא מצד ערכו השימושי, כמו שביארנו בר"ן מלכתחילה.

והנה, לדעת ר"ת והרמב"ן זו סיבה שדווקא אשה לא תוכל להקנות, כי מצד הערך השימושי לא ניתן לראות זאת כקניין כסף באשה שם הכסף ניתן לה רק כשווי, אשה אינה ממונו של בעל ואינה חפץ של ממונו, ניתן להעמיד מולה רק ערך ממוני כי התורה קצבה ערכה כדברי הרשב"א בב"ב, אך להעמיד חפץ שהוא דבר ממוני אי אפשר מול דבר שאינו ממוני, כאשר, אך לשאר ענייני ממונו, כמו בעבדים, די שהכסף יינתן מצד ערכו השימושי וזה קיים גם בחליפין.

א"כ, חליפין נשארו מדין כסף לעניין שאר ממונות ולכן בחליפין שייך "כסף החוזר" כי ניתנים באמת כתמורה, אולם לא מצד ערכם הממוני אלא מצד ערכם השימושי. מה שכתבו למסקנה שאינו דומה לכסף, הכוונה אינו דומה לגמרי שניתן מול החפץ מצד ערכו הממוני, אך עדיין דומה במה שניתן תמורת ערכו השימושי ודו"ק.

הר"ן סובר שעקרונית גם אשה יכולה להיקנות מצד העמדת חפץ מצד ערכו השימושי, שלא כרמב"ן ור"ת ולכן לדידו הסיבה שאינה נקנית אינה מצד עצם הקניין.

דקדוק נחמד בפשט לפי"ז

הגמרא בתחילת הסוגיה אמרה "מניינא דרישא למעוטי חופה, ולרב הונא דאמר חופה קונה מק"ו, למעוטי חליפין".

לכאורה תמוה שלא אמרה הגמרא תחילה שהמניין למעוטי חליפין, שהרי מעוט חליפין הוא אליבא דכו"ע ורק אח"כ יש להוסיף שלר"ה רק חליפין התמעטו ולדידן גם חופה.

אולם, אם חליפין הם בכלל כסף, הרי שזה לא נכתבו במשנה אין זו סיבה לומר שלא יועילו, שהרי כסף נכתב במשנה, והם בכלל כסף. א"כ, מה שנוכל למעטם מהמשנה הינו רק מחמת ייתור המניין שבמשנה ולא מחמת גוף המשנה, ממילא עלינו בתחילה לראות

אם חופה אינה קונה, דאם אכן אינה קונה שוב לא נוכל למעט ממניין המשנה, לכן מתחילה המשנה במיעוט החופה שלר"ה לא התמעטה וממילא יכל למעט חליפין ואילו לדידן שהתמעטה לא נוכל למעטה מהמשנה אלא רק מסברא.

ו. שאלת תוספות רי"ד

"קשיא לי טובא, ואם נתן אדם סודר לאשה שיש בו שווה פרוטה, אף על פי שנתנו לה בתורת חליפין אמאי אינה מקודשת, והרי יש כאן שווה פרוטה, וכיון דנקיטא ביה ג' על ג' והיא רשאית לפוסקו אמאי אינה מקודשת. ואע"פ שהיא מחזירתו לו, מדעתה היא מחזירתו, ואם היא רוצה הוא שלה וגם אם קידשה במנה ואח"כ היא מחזירתו לו מרצונה כלום יש לומר שאינה מקודשת?"

מהי שאלתו?

הבינו בו רבים שכוונתו לשאול, דגם אם לא מהני מתורת חליפין, לפחות יועיל מדין קניין כסף.

לכאורה קשה, הרי הוא והיא התכוונו לקניין חליפין?

הבאנו לעיל את הסתפקות רע"א בשו"ת מהדו"ת סנ"ו בדין "קניין המועיל", האם הכוונה הנדרשת בקניין, הינה רק כוונה לקנות ואין צורך לכוונה למעשה הקניין ולכן גם אם מכוון למעשה קניין שאינו מועיל, די בכך שעשה קניין המועיל, או שמא צריך כוונה גם למעשה הקניין המועיל.

לכאורה מהתוספות רי"ד היה ניתן להוכיח שלמד כצד שמועיל וסו"ס יש כאן קניין כסף. אולם ניתן לדחות את הראיה מכאן. נראה שדיבר דווקא בקנייני כסף וחליפין שבשורשם הם אחד, בין אם מסקנת הסוגיה היא שכסף מתורת חליפין ובין אם לאו, ממילא אין כ"כ סתירה בין שתי הכוונות לכן מהני, משא"כ בשטר וכסף שכשהתכוון לקניין שטר לא התכוון לקניין כסף, יתכן שיסבור תור"ד שלא מהני.

דעת רש"י בעניין

כתב הש"ג לאחר שהביא את דברי התור"ד כאן: "וכדברי המורה נראה לי, שאע"פ שלא

היה דעתה להתקדש אלא בקנין הסודר, הואיל והזכיר לשון חליפין או שאמר תיתפשי לי קנין להתקדש לי אינה מקודשת".

נראה בש"ג שלמד ברש"י שהתקשה בקושיית תוספות רי"ד ולכן הוסיף רש"י שחליפין ניתנים בתור חליפין ולא בתורת לשון קניין או קיחה. כוונת רש"י לומר שיש הבדל בין מושג "חליפין" למושג "קניין".

מה ההבדל? כמו שביארנו לעיל, בקניין כסף, הכסף ניתן כתשלום לקרקע, אין לפנינו שני קונים ושני מוכרים, רק בעל הקרקע הינו המוכר ואילו משלם המעות הוא הקונה, הוא לא מוכר את מעותיו אלא משלם אותם. ממילא אם המוכר ימשוך או יקבל את המעות, אזי תיקנה הקרקע ללוקח, אולם אם בעל המעות יעשה קניין בקרקע לא ייקנו המעות לבעל הקרקע אלא בעל המעות רק יתחייב לשלם לבעל הקרקע.

אולם, כאשר אדם רוצה לקנות מהשני קרקע ומעמיד סודר כנגד זה, הסודר יהיה חליפי הקרקע ובעל הקרקע ימשוך הסודר ועי"ז תיקנה השדה לשני, אולם גם הפוך ניתן לעשות, שבעל הסודר יעשה חזקה בקרקע ועי"ז ייקנה לשני הסודר, כי הסודר חליפי השדה וכן להיפך. בחליפין אין מוכר אחד וקונה אחד, ישנה החלפה ושניהם קונים ומוכרים באותה המידה.

ממילא הוי תרתי דסתרי, שאם הסודר ניתן בתורת חליפין הרי שלא יכול להועיל בתור קניין כסף, דאם השווי ניתן בתורת החלפה לא יכול להועיל בתורת קניין, ולהיפך.

לפי"ז נראה שבשטר פסול, אף רש"י יכול להסכים שיועיל מתורת כסף, דכשנותן שטר יש בזה שתי נתינות ושני מעשים: נתינת שווי השטר ונתינת אותיות השטר, ואינם סותרים, לכן אף אם לא מהני בתורת שטר, יועיל בתורת כסף. (וזה הפוך ממה שאמרנו בתור"ד).

לפי"ז תבואר לשון רש"י המשונה, לכאורה, שהעיר עליה הרש"ש. רש"י לא סיים "עד דיהיב לה בתורת כסף", כי לא מפריע לרש"י שלא אמר כסף, מפריע לו שלא אמר לשון "קניין", כי לשון "חליפין" שמובנה החלפה, היא זו שסותרת לשון קניין ולא שיש צורך לומר את שם הקניין המדויק.

והנה הר"ן כאן הביא את דברי רש"י הללו וסיים בהם באופן שונה וכתב: "אי יהיב לה בתורת חליפין לא מיקניא עד דיהיב לה הכלי לשום כסף".

לפי גירסא זו, הרי אף אם חליפין היו מוגדרים כ"קנין", לא היה קונה אותה, כי לא די בזה אלא עליו ועליה לכוון במדויק לסוג הקניין.

והנה, בר"ן בנדרים דף מט ע"א ד"ה "ולעניין", העיר כהערת התור"ד, ולכן אמר שע"כ הקניין שיש למקבל הסודר לא מספיק לשמש כקניין כסף, שהרי ע"כ עליו להחזיר את הסודר, דאי תפיס לא מיתפס, כי אם היה יכול להשאירו אצלו, איך אשה לא הייתה נקנית בחליפין הרי אם שווה הסודר פרוטה "אין לך קניין גדול מזה" (ובנמו"י: אין לך כסף גדול מזה). דברים אלו אינם מתיישבים עם הדברים שכתב אצלנו.

והנה, בשלמא אם היה כותב כגירסא ברש"י שלפנינו, היה עוד ניתן לומר שהבדל יהיה אם הזכיר בחליפין לשון קניין או לא, אולם לגירסת הדברים בר"ן, כאמור, לא משנה אם מזכיר על החליפין לשון קניין או לא, העיקר שלא הזכיר כסף, וא"כ סתירה בר"ן.

נצטרך לומר כדברי רע"א בשו"ת סימן רכב, שהציטוטים בר"ן את רש"י אינם מדברי הר"ן אלא המדפיס הכניסם (אף שכאן כאמור סוף הדברים שונים מרש"י שלפנינו).

אגב, ברש"י שדייק בו הש"ג כי חולק על תוספות ר"ד לא נוכל לבאר שלמד כר"ן בנדרים, ובעקרון מסכים לתוספות ר"ד אלא שסבר כר"ן שחליפין אי תפיס לא מיתפס לכן לא יכול להועיל בתור כסף, שהרי שיטת רש"י היא שבחליפין אי תפיס מיתפס.

תירוץ תור"ד

"ונראה לי לומר שאם בזה הסודר לבד נתרצית לו לקדשה, אע"פ שהזכיר לה שם חליפין מקודשת היא, והכא במאי עסקינן כגון שהתנה עימה לקדשה במנה, ולא היה נותנו לה עכשיו, אלא התפיסה את הסודר שתתקדש לו ולא תוכל לחזור בה והוא יתחייב ליתן לה המנה לאחר זמן, בכה"ג ודאי אינה מקודשת כיון שלא נתרצית להתקדש לו אלא במנה, ומנה אין כאן.

ואע"פ שבשדה קונה הסודר, שאם מכר לו השדה במנה ולא נתן לו המנה שיקנהו בכסף ונתן לו את הסודר שלא יוכל לחזור בו, קנה את השדה והוא חייב ליתן לו את המנה לאחר זמן, ואלה הן חליפין שקונין בכל מקום ומקיימין את המכירה כדכתיב על הגאולה ואמרינן בפרק הזהב גאולה זו מכירה, שאף על פי שאין כאן לא כסף ולא שטר ולא חזקה, בסודר קנאו, מה שאין כן באשה".

תור"ד מתרץ שבאמת כאשר מקדשה בסתם ונותן לה סודר שווה פרוטה, הרי היא

מקודשת. אולם הוא מעמיד באוקימתא שמדובר כאן שהתנה איתה לתת לה מנה על הקידושין ובינתיים לא נתן לה, אלא רק עשה קניין סודר לקיים את דברי מכירתם, ומאחר ואינה נקנית בחליפין, לא תיקנה, כי התרצתה בעד מנה ומנה אין כאן. בשדה בכה"ג אין בעיה, כי שם מהני קניין סודר, אך באשה סודר לא מהני ובקניין כסף, כאמור, לא מהני בצירור כזה.

קודם שניגש לעיין בתירוצו, נוסיף: אין כוונתו לומר שמה שהמשנה כתבה "שלוש" למעוטי חליפין, כוונתה הייתה לבוא ולמעט צירור כזה רחוק בדווקא, אלא כוונתה הייתה למעט כל חליפין, אלא שתמיד בחליפין שווה-פרוטה, למעשה, הקניין מהני מדין הכסף שבו וא"כ לכאורה אין נפ"מ במיעוט כי למעשה הקידושין יועילו מדין הכסף, לזה בא ותירץ דש נפ"מ במה שלא מהני מדין החליפין אלא מדין הכסף, באותו צירור שלא יוכל להועיל מדין הכסף.

והנה, לכאורה תירוצו אינו מובן, אף שהתחייב לתת מנה וכעת נותן לה רק פרוטה, מדוע שלא תתקדש באותה פרוטה ויהיה עליו להשלים למנה? הרי גמרא מפורשת בדף ח שגם בקניין כסף מהני בכה"ג: "אמר רבי אלעזר: התקדשי לי במנה ונתן לה דינר הרי זו מקודשת וישלים, מאי טעמא, כיון דאמר לה מנה ויהב לה דינר, כמאן דאמר לה על מנת דמי..." וכן הקשה כבר המהרי"ט.

הבנת האבנ"מ בתורי"ד והבעיות שבה

האבנ"מ בסימן כט ס"ק ב ביאר שתירוצו התורי"ד מבוסס על הבנה בגדר קניין כסף, כמו שהבין הסמ"ע בחו"מ סימן קצ (ראה בשיעור ג שהארכנו בביאור שיטתו ושיטת החולקים עליו) שכסף פועל ככסף תמורה ושווי.

לפי"ז מבאר האבנ"מ: "ולפי"ז יתבארו דברי תורי"ד, דהיכא דמקדשה בחליפין שווה-פרוטה והוי האשה תמורת החליפין ה"ל חליפין משום לתא דכסף שבו ונקנית בתורת שיווי, אבל חליפין שהוא לקניין שמוכר לו שדה במנה ואינו נותן המנה רק שנותן הסודר לקנין, דבזה אין הסודר בתורת שיווי, דהא המכר היה בעד מנה ואינו מנכה מן המנה מה ששווה הסודר ואין הסודר אלא לקניין וא"כ אין בו משום לתא דכסף דהא כסף אינו קונה אלא כשנותנו לפרעון או לתחילת פרעון וכמו שאמרו... דף ח דהוי הדינר לתחילת פרעון, אבל בסודר שנותן לקניין והמנה שקצב מתחייב ליתן ואינו מנכה הסודר א"כ אינו אלא לקניין וכל שהוא לקניין אין בו תורת כסף..."

היינו, כיון שלמד תורי"ד כסמ"ע, ממילא פרוטה שאינה ניתנת כחלק מדמי המקח אינה קונה. כאשר הסודר הוא הדבר היחיד הניתן לקידושין ניתן להחשיבו כניתן כתמורה ושווי, וממילא יכול לשמש ככסף קידושין, אולם אם התחייב לתת לה מנה, נמצא שהסודר לא ניתן בתורת כסף שיווי ולא יכול לשמש ככסף קידושין.

אולם בדף ח שם אדם בא לקדש את האשה במנה, בקניין כסף, ונתן כעת רק פרוטה, אותה פרוטה ניתנה כבר כעת לפירעון, אבל אם נתנה בתור קניין סודר לא נתנה כתשלומים ולכן לא יכולה הפרוטה שבסודר לשמש בתור קניין כסף.

והנה, אמנם כתב האבנ"מ על ביאורו "וזה נכון היטב בביאור תוספות רי"ד ודו"ק היטב", אולם לכאורה דבריו קשים, מכמה פנים:

ראשית, קשה לומר מבחינה עקרונית שתורי"ד למד את אופן פעולת כסף כסמ"ע. מדוע? בפשטות, אחת הנפ"מ בין הסמ"ע לט"ז שחלקו אם קניין כסף הינו "כסף שיווי" או "כסף קניין" היא, האם ניתן לקנות מתנה בקניין כסף. לשיטת הט"ז אין סיבה שלא, כמו שיוכל לקנות מתנה בחזקה כך יוכל במעשה נתינת כסף, אולם לפי הסמ"ע שהפרוטה צריכה להינתן בתור דמי הדבר, הרי במתנה אין זה שייך, שכן שם הפרוטה איננה תמורת הדבר, שכן הדבר ניתן בחינם.

והנה תורי"ד כתב בדף יג ע"א כי מתנה יכולה להיקנות בקניין כסף, וז"ל בד"ה "כי תניא ההיא בחליפין": "...אי נמי אם רצונו ליתן שדהו מתנה לחבירו ואינו יודע לכתוב לו שטר, וגם היה השדה רחוק ממנו שלא היה יכול להחזיק בו וירא שמא יחזור בו, מקבל ממנו פרוטה ואומר לו הרי שדי קנויה לך בפרוטה זו, דקרקע נקנה בכסף".

מבואר בתורי"ד שסבר שניתן להקנות מתנה בקניין כסף, דוודאי אין כוונתו לומר שאם אין באפשרותו לתת מתנה ע"י שטר או חזקה יעשה זאת ע"י מכר בפרוטה, ואם למד כסמ"ע, כהבנת האבנ"מ בו, כיצד ניתן?

ניתן לומר, שאין זה קשה ובאמת אף לסמ"ע ניתן יהיה לקנות מתנה בקניין כסף. הכסף בקניין כסף צריך להינתן כתמורה ושווי, אולם השאלה היא תמורת מה. כסף יכול להינתן כתמורת השדה ויכול אף להינתן כתמורת העסקה, לא תמורת החפץ הנקנה אלא תמורת העסקה שמסכים המוכר לעשות. הרי כאן בקידושין, שנוקט האבנ"מ בסמ"ע הלומד שכסף הינו כסף שיווי, שאמר את דבריו אף בקידושי אשה (הרחבנו בזה בשיעור ג ונקטנו באופן אחר, שבקידושין מודה הסמ"ע לט"ז עיין שם) וכי כוונתו שיש לאשה ערך ושיווי?

לא מסתבר, שהרי אין דמים לבן חורין, אלא לעסקת הקידושין יש שיווי ולא לאשה, וא"כ הפרוטה ניתנת כשיווי העסקה, וה"ה במתנה, למרות שהכסף אינו ניתן עבור החפץ הנקנה, שהרי הוא ניתן במתנה, מ"מ הוא ניתן עבור "עסקת המתנה", כסף לא עבור השדה אלא עבור "מתנת השדה".

שנית, פשט האבנ"מ בתורי"ד קשה מאד במילים שכתב התורי"ד, שהרי לפי הבנת האבנ"מ החיסרון שבגללו הסודר לא יכול לקדש הוא בשם ה"כסף" שבו. הכסף שבסודר איננו "כסף שיווי" אלא "כסף קניין" ויש חיסרון בהלכות ה"כסף".

אולם לשון תורי"ד היא: "בכה"ג ודאי אינה מקודשת כיון שלא נתרצית להתקדש לו אלא במנה ומנה אין כאן". כתוב מפורש בתורי"ד שהחיסרון כאן הוא בריצויה להתקדש ולא בכסף הניתן.

שלישית, האבנ"מ כותב שאינו מועיל כי אינו מנכה מן המנה מה ששווה הסודר, משמע שאם היה מנכה היה מועיל, אך בתורי"ד כתוב שצריך הסודר להיות שווה כל הדמים ואף אם מנכה לא יועיל.

רביעית, כל סברת התירוף איננה מובנת. אם למד התורי"ד שכאשר סודר ניתן כקניין סודר, בזה ע"כ לא ניתן כפירעון, מדוע כשלא קצץ איתה מנה, אלא קידשה בסתם בסודר שווה-פרוטה הרי היא מקודשת, הרי גם אז הסודר לא ניתן בתור שיווי ופירעון אלא ניתן כמעשה קניין, ואם חזינן שכן נחשב בסתם שניתן כפירעון, מדוע כשקצץ מנה לא ייחשב שניתן כתחילת הפירעון? מה ההבדל לגבי ראיית הסודר כניתן לפירעון בין קצץ מנה ללא קצץ?

מבחינת הגדרים, הדבר כאמור איננו מובן, אך אם נתאמץ לחדור למימד הפסיכולוגי של נותן הסודר היה אולי ניתן להבין את הסבר האבנ"מ. כאשר נותן לה סודר ללא שקצצו דמים, ברצונו שהסודר יפעל כפי מה שההלכה דורשת על מנת שהקידושין יושלמו ולא אכפת לו איך. אם יש צורך בתשלום ופירעון, שיפעל כפירעון. הוא נותן סודר ויודע שלא צריך לתת דבר נוסף, שהרי לא סיכמו על דבר נוסף וממילא מבחינתו שיינתן הסודר איך שצריך להינתן, ואם כדמים אז כדמים.

אולם כאשר קצצו דמים, ממילא אין בכוונתו לסיים את התהליך בניתנת הסודר, אלא לשלם אח"כ עוד סכום, במקרה זה אין לו עניין לנכות את דמי הסודר מכל הסכום שהרי ממילא עומד לשלם ולא לסיים את תהליך קנייתה בסודר לבדו, ממילא אינו רואה את הסודר כתשלום.

אולם, כאמור, לכאורה עדיין לשונו של התור"ד מלמדת אחרת מביאור האבנ"מ וננסה לבארו באופן אחר.

הסבר תירוץ תור"ד

כבר הזכרנו את הגמרא בב"מ דף מז ע"א שמביאה את הפסוק: "וזאת לפנים בישראל על הגאולה ועל התמורה לקיים כל דבר שלף איש נעלו ונתן לרעהו", ומפרשת: "גאולה זו מכירה", "תמורה זו חליפין".

רש"י שם לומד את החלק הראשון בפסוק "גאולה זו מכירה" וז"ל: "שמכר לו מכירה גמורה בדמים ולא קיבל מעות ובאין לקיים דברי מכירתן על ידי קניין". דברי רש"י צריכים ביאור רב.

לשון רש"י: "ובאין לקיים דברי מכירתן". רש"י לא אומר שהקניין בא לקנות את הדבר אלא לקיים את דברי המכירה. מדובר במקרה שסיכמו ביניהם על מכירה בדמים, הייתה קציצת דמים, ראובן קונה את קרקע שמעון תמורת סכום מסוים. כעת עומדות לפנים שתי דרכים: הדרך הרגילה היא שיבוא ראובן ויעשה מעשה קניין בקרקע שמעון ובכך תיקנה לו השדה והוא יתחייב את דמיה לשמעון. באופן זה חיוב הדמים לשמעון הינו תוצאה של קניין השדה על ידו ומגיע בעקבותיו. אולם, כאן הפסוק מחדש דרך נוספת, נתינת הסודר גומרת את דעתם באופן מוחלט, כך שמה שסיכמו ביניהם מקבל תוקף והופך למציאות, השדה נעשית של ראובן וראובן נעשה מחויב לשמעון בדמיה, לא בגלל שקנה שדה אלא בגלל הקנין סודר עצמו. הק"ס פעל באותה פעולה, וקיבע את שני צדדי הסיכום שביניהם ולא שפעל רק את קניין השדה ואילו חיוב הדמים בא כתוצאה מקנייתה.

את המשך הפסוק שמדבר על "תמורה זו חליפין" פירש רש"י: "שמחליף כלי זה בחפץ שכנגדו". כאן לא מדובר על סיכום ועסק של קנייה תמורת דמים, אלא החלפת חפץ בחפץ, באופן זה משיכת החפץ או הסודר קונה את החפץ שכנגדו, שלא כ"גאולה זו מכירה" שם הסודר פועל כקיום דברי המכירה ע"י חיזוק גמירות הדעת שביניהם ולא כקניין בחפץ.

והנה, כשמתבוננים בתירוץ תור"ד רואים שאף הוא נוקט את הבנת רש"י באופן הראשון של קניין סודר שכן כותב: "...שאם מכר לו השדה במנה ולא נתן לו המנה שיקנהו בכסף ונתן לו את הסודר שלא יוכל לחזור בו, קנה את השדה והוא חייב ליתן לו את המנה

לאחר זמן, ואלה הן חליפין שקונין בכל מקום ומקיימין את המכירה כדכתיב על הגאולה, ואמרינן בפרק הזהב גאולה זו מכירה"

תורי"ד כותב ממש כמילים של רש"י ומביא את החלק בפסוק ממנו רש"י למד.

נראה שיסוד זה של חליפין הוא לב העניין בתירוץ. כוונתו היא, שהאשה כאשר קוצבת מנה בקידושיה מעוניינת דווקא שיעשה סוג קניין חליפין זה ולא דבר אחר, ואם קניין זה לא נאמר באשה, אף שיש בזה את קניין כסף ומתקיים כאן מעשה קניין כסף (שלא כדברי האבנ"מ) אעפ"כ האשה איננה מעוניינת בכלל להתקדש בכה"ג, מהטעם שנפרש מיד. אולם כאשר איננה קוצבת מנה, היא כן מעוניינת שתיקנה גם אם זה ע"י קניין כסף, ואם החליפין לא קונים באשה אזי יקנה הקניין כסף.

כל שנותר לנו לבאר, מדוע באמת אשה איננה רוצה להתקדש כאשר קניין כסף הוא זה שיקנה אותה במקרה שקצבה מנה ובאו לעשות קניין סודר מהסוג של "גאולה זו מכירה".

ביאור העניין

כבא ביארנו שכל קניין אחר, חיוב הכסף שמתחייב הקונה בא בעקבות הקניין שקנה את מה שקנה. חיוב הכסף של דמי המקח שקצצו ביניהם, מגיע כשלב נוסף וכתוצאה מהקניין שקנה.

האשה שנקנית כאן וקוצצת סכום מנה על קידושיה, יודעת שרק אם קניינה ייעשה באופן של ק"ס מדין "גאולה זו מכירה", יתחייב לה הבעל מנה, ולא אם תיקנה לו כאן באופן של קניין כסף. ממילא כאשר אינה קוצבת מנה אלא מקדשה בסתם, לא אכפת לה להקנות בקניין כסף אם לא יועיל קניין סודר שהרי איננה מעוניינת שיתחייב לה מנה.

שונה הדבר מהסוגיה בדף ח שם ביארה הגמרא שכשאומר לה "התקדשי לי במנה" ויהב לה דינר "כמאן דאמר לה על מנת דמי" והרי זה כהטילו תנאי על הקידושין ובודאי תוכל לתובעו מדין קיום התנאי, משא"כ כאן הגדיר התורי"ד "שלא נתרצית להתקדש לו אלא במנה", היינו הקידושין עצמם נעשו במנה ולא שנעשו בפרוטה אלא שהמנה הוא כתנאי, כסוגיה שם. (הסבר זה נוקט ששם בסוגיה החידוש הוא שלא היה בדעתו לקדשה בכל המנה ככסף קידושין אלא שהמנה רק כתנאי, וא"כ זה פירוש שאנו נותנים דווקא למעשהו שם, שאמר ונתן מיד דינר ואכמ"ל בביאור הסוגיה שם).

ממילא, אם האשה איננה רוצה להטיל תנאי, הרי שהדרך היחידה בה תוכל לדרוש ממנו

אח"כ את המנה היא שיקדשנה בדין ק"ס של "גאולה זו מכירה", והרי קניין זה לא נאמר בקידושין וממילא אין רצונה להתקדש בקניין כסף בגלל שלא תוכל לתובעו כל המנה. רק במקרה שלא דרשה מנה אלא רק להתקדש אין לה התנגדות שאם הק"ס לא פועל, שיפעל בתור קניין כסף.

מדוע לא יתחייב לה בשאר המנה אם תיקנה באופן של קניין כסף?

כאשר אדם עשה קניין חליפין ונתן סודר תמורת הדבר השני, הרי שכבר נתן תמורה. לאחר שנתן תמורה לא ניתן לבוא ולדרוש ממנו תמורה נוספת על אותו דבר, אא"כ הטילו נתאי במכר. והנה אף אם נאמר שבקניין סודר ניתן יהיה למוכר לבוא ולדרוש עוד תמורה בנוסף לסודר, הרי זה רק מפני שהסודר ניתן לא כתשלום על הדבר עצמו אלא כתשלום על העסקה, כמו שהרחבנו לעיל, אולם כסף שניתן בתור קניין כסף הרי ניתן כתשלום לדבר הנקנה וכיון שנתן התמורה, נתן. ממילא אם האשה תיקנה ע"י הסודר בקניין כסף הרי שהסודר הוא תמורתה ולא תוכל אח"כ לדרוש מהבעל את יתרת הסכום, לכן איננה רוצה להיקנות בקניין כסף, אא"כ הק"ס ניתן כ"גאולה זו מכירה", שאז מתחייב הוא מיד את כל הסכום. אולם מכיון שאין הק"ס פועל בקידושי אשה, נמצא שיכול לפעול רק כקדושי כסף שיקנה אותה תמורת הסודר ולאחר מכן לא תוכל לתובעו את כל המנה, ממילא אינה רוצה להתקדש בזה. רק אשה שלא דרשה מנה תמורת קידושיה תרצה להתקדש בקניין כסף.

הבנה בתורי"ד שהתכוון שיועיל הסודר מדין חליפי שווה בשווה

הגרנ"ט כאן בא לבאר את דברי התורי"ד על פי שיטת ר"ת שישנם שני מיני חליפין: קניין סודר, וחליפי שווה בשווה. עיין לעיל בדברינו בשיטת תוספות שהארכנו בביאור שני דיני החליפין הללו שנלמדים משני חלקים שונים בפסוק.

ר"ת עצמו אומר שנפ"מ לדינא ביניהם, דחליפין של שווה בשווה לכו"ע ניתן לעשותם בפירות. חידש הגרנ"ט בדעת ר"ת שאף לא מועילים בפחות משווה- פרוטה וממילא יוצא שבהם אין גנאי לאשה ושפיר צריכים להועיל בקידושין.

אומר תורי"ד שמה שחליפין לא מהני בקידושין זה בגלל שגנאי לאשה בפחות משווה- פרוטה ושאל תורי"ד למה לא מהני נתינת סודר שווה- פרוטה בתורת חליפי שווה בשווה.

ותירץ תורי"ד דמכיוון שהתוצאה להתקדש במנה והוא רק נותן לה סודר, ממילא אינם חליפי שווה בשווה, כי הוא לא נותן לה את מה שקצצו שזה מנה, ורק יכול להועיל בתור ק"ס וזה לא מהני באשה, כי גנאי הוא לה ואין גז"ש למחצה.

הסבר הגרנ"ט קשה מכמה טעמים:

1. ההבנה כי אשה תוכל להיקנות בחליפי שווה בשווה, אף כי ביארנו על פיה את ר"ת, כבר הערנו שם שהיא קשה להבנה, שהרי יסוד שווה בשווה הוא שנותן חפץ תמורת חפץ וזה שייך כאשר קונה בגוף החפץ אבל קניין אישות אינו קניין בגוף החפץ אלא רק אישות וא"כ אין כאן חפץ תמורת חפץ ועיין לעיל עוד טעמים. אולם זו עדיין איננה קושיה על הגרנ"ט שהרי ראינו שר"ת כן לומד כך למרות הקושי.

2. לשון תורי"ד היא: "אע"פ שנותן בתורת חליפין". לפי הגרנ"ט בטוי זה קשה, שהרי מה שחשב תורי"ד שיועיל, הרי זה גם מתורת חליפין ומה זה "אע"פ"?

3. תורי"ד כתב: "וכיון דנקיטא ביה ג' על ג'". לכאורה, בהשקפה ראשונה דבר זה מסייע לגרנ"ט שהרי עניין ג' על ג' שייך דווקא בקניין חליפין וא"כ מוכח ששואל מצד קניין חליפין. אולם קשה, שהרי החזקת ה-ג' היא מצד שזה שיעור כלי המינימאלי ו"כמאן דפסיק" ומחזיקה כלי בידיה, אולם בחליפי שווה בשווה שמהני אף פירות לדעת ר"ת בב"מ מזו ודלא כק"ס, הרי לא צריך כלי ולשם מה שתחזיק ג על ג'?

4. תורי"ד בדף ח אומר שעבד שאינו נקנה בחליפין הרי זה באותו ציור שאשה אינה נקנית בחליפין "אבל אם נותן לו סודר ששווה כל דמיו, היינו שווה כסף, ובכל עניין שנותן לו קונה אותו". מבואר בו שבקידושין אם נתן לה סודר ששווה כל הדמים הוי שו"כ, ואילו לגרנ"ט הרי זה מדין חליפי שווה בשווה. מוכח משם, שהתורי"ד שאל מדין כסף ולא מדין חליפי שווה בשווה.

5. בעיה מהותית בפירוש הגרנ"ט:

תורי"ד מעמיד ציור מאד מסויים בו לא יועילו חליפי שווה בשווה, כאשר האשה רצתה וכו'. לפי הגרנ"ט, היה יכול תורי"ד לומר בפשטות, כאשר נתן לה סודר שאינו שווה-פרוטה לא יכול להועיל בתור חליפי שווה בשווה ולמה הלך לציור רחוק?

מזה נראה שלמד תורי"ד שכל דיון הגמרא היה רק על חליפין ששוים פרוטה, אך אם אינם שווים פרוטה אין לגמרא שום הוא-אמינא שיקנו אשה.

הבנה כזו בגמרא מתבססת על שיטת ר"ת, כמו שהרחבנו לעיל, שחליפי שווה בשווה בשווה-פרוטה, שלא כהבנת הר"ן בגמרא שהגמרא מדברת גם על חליפין שפחותים משווה-פרוטה ולפיו היה תורי"ד יכול לתרץ שלא מהני כשאלתו, כי מיירי בחליפין שפחות משווה-פרוטה.

והנה אם תורי"ד למד בסוגיה כר"ת שכל הוא-אמינא היתה דווקא בחליפי שווה-פרוטה, ע"כ למד כי הם חליפי שווה בשווה ופועלים בתורת החלפת הדבר, דומה לכסף, ולא כקניין סודר שפועל כקניין ויכול אף בפחות משווה-פרוטה.

נמצא שכל הסלקא-דעתך שיועילו חליפין זה רק מתורת שווה בשווה, ועל אותם חליפי שווה בשווה, הגמרא אומרת שאשה בחליפין לא מיקניא. וא"כ תמוה מאד איך יכול כעת לבוא תורי"ד ולשואל שבכ"ז יועיל מדין חליפי שווה בשווה, אם בדיוק על זה הגמרא דיברה ואמרה שלא קונים?